

Особливості формування і становлення національних підстав методики вивчення української літератури

Стаття друга

Олексій Вертій,
доктор філологічних наук
Суми

У статті простежено становлення і розвиток національної ідеї в українській педагогічній думці XIX—XX століть, вказується її значення для формування національних підстав вивчення української літератури в сучасній школі.

Ключові слова: нація, ідея, школа, досвід, методика.

Педагогічна думка і розвиток методики викладання української літератури в XIX—XX століттях. Розв'язання проблем цілепокладання, змісту освіти, принципів, методів, форм та закономірностей навчання в національній школі постійно перебувало в полі зору культурно-освітніх діячів та педагогічної громадськості XIX—XX ст. Ці цілепокладання, зміст, принципи, методи, форми та закономірності вони розуміли як засіб боротьби за національну школу, за утвердження рідної української мови та духовності у житті українського суспільства, українського народу загалом. Аби конкретизувати сказане, наведемо лише кілька прикладів.

У 1817 році виходить постанова про викладання в школах Західної України лише польською мовою. 1862 рік позначений закриттям українських недільних шкіл для навчання дорослих. Наступного 1863 року видано циркуляр міністра внутрішніх справ П.Валуєва про заборону друку підручників, літератури для народного читання та книжок релігійного змісту українською мовою.¹ Затим у 1836 році російський цар Олександр II у німецькому місті Емсі підписує таємний указ про заборону ввозу до імперії будь-яких книжок і брошур "малоросійським нарінням". Ним також заборонялось друкування оригінальних творів і перекладів, крім історичних документів та творів художньої літератури. За того указом вимагалось не допускати в них "жодних відхилень від загально визнаного російського правопису" та заборонялись сценічні вистави, читання й друкування текстів до нот українською мовою. Наступ на українську мову, освіту, духовність, спрямований на повне винародовлення українців, у наступні десятиріччя супроводжувався цілою низкою заборон викладання в народних школах та виголошення церковних проповідей українською мовою (1881 р.), українських театральних вистав, видання українською мовою книжок для дитячого читання.² Однак усі ці та інші репресивні заходи не лише не послабили, а навпаки — посилили боротьбу за національну українську школу й освіту, зміцнили й утвердили спадкоємність національно-визвольних ідей в усіх верствах і прошарках українського суспільства.

Слідом за Т.Шевченком, П.Кулішем, М.Костомаровим на захист української мови, літератури, культури та освіти піднімаються І.Нечуй-Левицький, М.Драгоманов, І.Франко, О.Потебня, Б.Грінченко, Т.Зіньківський, С.Смаль-Стоцький, О.Духнович, Я.Чепіга, С.Шелухин, І.Ющишин, інші вчені та культурно-освітні діячі.

Сутність усієї сукупності їх поглядів на шляхи становлення і розвитку національної школи визначалась двома чинниками. Перший з них обумовлювався усвідомленою протидією повсюдному зросійщенню, полонізації, онімеченню та мадяризації на Наддніпрянській Україні, в Галичині, на Буковині та Закарпатті. Другий — прагненням звільнитися від чужоземних духовних та ідеологічних кайданів і вийти на самостійний шлях національної освіти та виховання. Навчання дітей чужоземною мовою в школі, далекий від національних звичаїв, духовності, історії українського народу, під керівництвом учителя-чужинця, учителя-яничара (чи не застереження це від модної нині англізації так званих "престижних" шкіл!) розцінювалось як непоправне зло, як яничарство, перетворення наших дітей у заклятих ворогів і ненависників своїх же батьків,

дідів і прадідів, зрадників своєї Батьківщини. "Самий факт існування московських університетів і шкіл з московською викладавкою мовою на території України є глумом над свободою, є нехтуванням наших загальнолюдських прав, є ганьбою і зневаженням нашої нації, а надто освічених її членів — української інтелігенції",³ — говорив у 1904 році з цього приводу М.Міхновський. На цьому ґрунті він сформував і основне завдання у боротьбі за національну школу, освіту і виховання: "Не за "академічні свободи" нам треба боротися, — наголошував він, — а за саму академію, за право мати її своєю національною власністю".⁴

У такому разі усі складові, призначення змісту освіти, процес навчання, його форми і методи, усю діяльність учителя видатні українські педагоги того часу розглядали у нерозривному зв'язку зі змістом, особливостями формування і становлення української національної ідеї. Чи не вперше у вітчизняній педагогіці так чітко і виразно про це заявив І.Ющишин. У статті "Рідна мова в рідній школі" він підкреслював, що українська мова має "жити і розвиватися під промінням національної ідеї", що все в ній "мусить бути овіяне національним духом", а вінцем діяльності такої школи "повинні бути свідомі національно члени народу".⁵ Відтак спробуємо визначити зміст, складові, призначення та засоби здійснення української національної ідеї в системі української національної освіти та виховання загалом і методики викладання української літератури зокрема, як розуміли та потрактували її видатні вітчизняні письменники, учні та педагоги.

Зміст ідеї передбачав національне самоусвідомлення вихованцями себе як джерела і втілення національних ідейних, соціальних, політичних та духовних цінностей, самостановлення особистості на їх підставах. О.Духнович, Я.Чепіга, В.Антонюк, Т.Зіньківський послідовно відстоювали і розвивали у своїх працях ідею національного самоусвідомлення та самостановлення учня як основної підстави національної освіти і виховання. О.Духнович у книзі "Народная педагогія в пользу училищ и учителей сельских" (1857 р.) наголошував, що наслідком усієї роботи вчителя в національній школі має бути пробудження народолюбства, зміцнення в їх серцях почуття любові до свого народу. За його образним порівнянням, людина, позбавлена національного чуття, національної свідомості, нагадує заблуканого вовка, для якого "всякий лес отечество". Тому освіту і виховання О.Духнович радить розвивати на основі народних звичаїв, народної творчості українського народу, адже "чоловік чувствует лучше свое нежели чужое, возбуждается в нем дух народолюбия". Людина, яка втратила кровний зв'язок зі своїм народом, з його духовністю, стає черстою, себелюбивою і буває небезпечною, злиденною, адже "стыдится народом своим, стыдится самого себе".⁶ Т.Зіньківський писав, що людина без національного почування не здатна до розумного духовного життя.⁷ Національне самоусвідомлення і самостановлення значною мірою, як зауважував О.Потебня, залежить від рівня освіченості. Тому літературну освіту він вважав джерелом зміцнення, збагачення, розвитку, утвердження звичаїв народного життя, отже й оновлення української національної ідеї в системі вивчення національного письменства.⁸

До складових національної ідеї в методиці викладання української літератури слід віднести мову, народні звичаї, національну культуру, національний дух нашого письменства, національну свідомість героїв літератури, письменників, учителів та учнів, зв'язок творчих успіхів учня і вчителя з наукою та національними обставинами повсякденного життя літературного персонажа та літератури загалом.

Мова у системі освіти потрактовувалась у науковій та педагогічній думці як вияв природовідповідності та розвиваючого навчання. О.Потебня стверджував, що люди, як правило, добровільно не відмовляються від своєї мови, між іншим, "у силу підсвідомого страху перед опустошенням свідомості".⁹ Послідовно і наполегливо боролись за навчання українською мовою в школах та інших навчальних закладах України С.Смаль-Стоцький, А.Добрянський, М.Драгоманов, П.Грабовський, Я.Чепіга, І.Ющин, М.Євшан, інші письменники, вчені та педагоги.¹⁰

Народні звичаї, народна психологія, мораль, етика, естетика і філософія, "увесь стрій, уклад життя, логіка мислення, об'єкти вивчення"¹¹ і т.д., і т.п. — ті джерела національної школи, які визначають, формують і спрямовують роботу кожного учня і вчителя, зрештою, усього педагогічного колективу і життя школи в цілому. В.Островський також наголошував, що освіта і виховання у такому разі мають виходити з ідеї нації, мають бути пройняті духом народу, його вдачею, ідеалами, бажаннями й стремліннями. "А для існування нації необхідні три головні засоби, які треба підтримувати й розвивати, а саме: мова, культура, державність. Мова — знаряддя духу. Дух же нації виявляється в її культурі, яку захищає нація, між іншим, і державність, прийняття через школу рідної культури — це не тільки освіта, але й виховання", — писав він у статті "Національне виховання".¹² Набуті ж на цих підставах знання не повинні бути знаннями заради знань. Вони мають визначати сутність ідеї, формувати національний світогляд вихованців, національні особливості його зв'язків зі світом, ставлення до цього світу, вчити розуміти своє призначення в ньому, свій обов'язок і свою відповідальність перед ним.

У розвитку цих начал духовного світу учня українські педагоги кінця XIX — початку XX ст. вбачали основне призначення національної школи. Кінцевим результатом такого розвитку, зазначав І.Невеселий, має бути *усвідомлення учнем самого себе українцем*, "щоб стати свободним через широкий погляд на життя, яким прямивати до краси й людяності, щоб цим самим розвинути в українському народі його волю, розум і душу для його ж щастя, добробуту й слави".¹³ Погодьмося: таке розуміння національної освіти і виховання, отже і вивчення літератури, набирає особливо важливого значення сьогодні, коли Україна все-таки виборолала і утверджує свою Незалежність.

Особливості національної ідеї в методиці викладання української літератури характеризують також *дидактичні прийоми і засоби їх здійснення*. В цьому плані неабияке зацікавлення викликають праці та педагогічний досвід Б.Грінченка, П.Юркевича, М.Сумцова та Я.Мамонтова, хоча вони ведуть мову не стільки про методику викладання літератури, скільки про загальнодидактичні проблеми, все ж таки їх міркування, думки і пропозиції щодо удосконалення форм, методів та принципів мають пряме відношення й до удосконалення організації роботи учня і вчителя на заняттях з української літератури. Розробляючи методику літературного читання, Б.Грінченко значну увагу приділяв проблемі читача, формуванню його художньо-естетичних зацікавлень та смаків. Серед них, зазначає Г.Сивокін, на перший план він виносить такі проблеми:

1. Формування навичок у галузі художності як способу літературного мислення, тобто розуміння специфіки літератури.
2. Моральні критерії та їх визначальна роль в оцінці прочитаного.
3. Повчальність, наявність позитивного прикладу, взірцевість у зображенні доброго, а не лихого в системі критеріїв оцінки твору.
4. Морально-етичний план суджень читача про твори. "Заглушеність" соціально-політичного аспекту читацьких оцінок у порівнянні з морально-етичним планом суджень.
5. Рівень сприйняття читачем саме естетичної специфіки слова в літературному творі.¹⁴

Постановка і розв'язання цих проблем вимагали глибокого й усебічного вивчення духовного світу читачів, художньо-естетичного, філософського, психічного, соціально-політичного та інших виявів їх кругозору, ідеалів, світоглядних переконань і т.д., що, своєю чергою, визначило методику роботи з читачем, способи організації літературної освіти не лише дорослого населення, а й підростаючих поколінь. Одним з першорядних серед них для Б.Грінченка було написання рецензій, самостійне читання з наступним обговоренням прочитаного, розвиток образного і абстрактного мислення.

Винятково важливе значення для формування основоположних підстав методики викладання української літератури має "філософія серця" (К.Транквіліон-Ставровецький, Г.Сковорода, Т.Шевченко, М.Гоголь, П.Куліш, П.Юркевич, Д.Чижевський). У системі філософсько-педагогічних поглядів цих мислителів зміст поняття "серце" розумівся досить широко і пов'язувався, насамперед, з людськими почуттями, переживаннями та емоціями, з їх роллю у пізнанні людиною світу, її моральним і духовним життям, що й становить предмет вивчення на уроках української літератури. Це ж, як ми мали змогу переконатися раніше, цілком і повністю узгоджувалося з психічним складом українського народу, звичаями його духовності та укладу життя загалом, впливало з них, на їх основі проходив процес формування і становлення характеру та світогляду учня.

Саме тому С.Шелухин з особливою наполегливістю застерігав від денационалізації навчального процесу. Розглядаючи мову як вияв душі народу, він наголошував на тому, що навчання чужою мовою є не лише протиприродним, а й згубним, адже з втратою мови народ втрачає й колишню свою духовність. Така втрата супроводжується розхитуванням психічної організації окремо взятої людини і народу в цілому, яка формувалася упродовж століть. А це, стверджує вчений, духовно знесилює націю, робить її хистою, нестійкою, кволою і нездатною на великі акції духа. "Таким чином, — робить він висновок, — дітей треба виховувати неодмінно й завше, в атмосфері їх народності й природної мови. В противному разі дитині загрожує неодмінно каліцтво й знесення душі".¹⁵ У відступах від цих закономірностей, зумовлених повсюдним зростанням освіти і виховання зокрема та усіх сфер українського суспільства загалом, С.Шелухин вбачав одну з причин занепаду моральності зденационалізованих поколінь.

Наша сучасна методика вивчення української літератури, на жаль, зовсім не приділяє уваги красі процесу навчання і виховання, красі процесу пізнання і педагогічної творчості, тобто педагогічній естетиці, хоча проблема ця не є новою в історії української освіти і школи. Звернемося тут до педагогічного досвіду Я.Мамонтова.

Як драматург, театральний діяч та критик, до роботи вчителя й учня він підходив з точки зору мистецької, естетичної. Педагогічний акт, тобто передавання знань учневі, формування його світогляду і особистості, Я.Мамонтів убавав у *перетворенні об'єктивної мети у суб'єктивне досягнення*. "З нашої точки зору об'єктивний дидактичний матеріал набирає педагогічної вартості лише тоді, коли він певним чином переломлюється в особі педагога",¹⁶ — наголошував він. Особисте переживання вчителем і учнем виучуваного матеріалу, прийомів, способів його подачі, особливостей сприйняття, розуміння та усвідомлення — основа, суть естетичного світовідчуття, яке формується у процесі навчання. До його складових, за Я.Мамонтовим, входить *естетичне споглядання* (пасивне естетичне світовідчуття) і *мистецька творчість* (активне естетичне світовідчуття). Розвиваючи процес пізнання, поглиблюючи, удосконалюючи процес навчання, учитель і учень, як і будь-який митець, розвивають, поглиблюють і удосконалюють обидві складові цього естетичного світовідчуття, черпають в них енергію для своєї думки, свого мислення, легко і вільно творять їх, як митець творить художній образ. На такій основі Я.Мамонтів розробив сукупність основоположних підстав художньо-дидактичного методу навчання.¹⁷

XX століття також стало жорстоким випробуванням української національної ідеї в освіті та вихованні.

Так, у 1924 році виходить закон Польської республіки про обмеження вживання української мови в розпорядчих органах, суді, школі. У результаті його дії з 2532 українських шкіл у 1922—1923 навчальному році в 1929—1930 навчальному році

залишилось лише 749. На 1938 рік припадає постанова "Про обов'язкове вивчення російської мови в національних республіках СРСР", а у 1958 році було введено в дію положення про вивчення другої мови "за бажанням учнів і батьків". Звичайно, у становище тієї "другої" потрапила рідна мова, тобто українська, білоруська, молдавська, казахська, узбецька і т.д. У 30-і роки були ліквідовані всі без винятку українські школи, середні, спеціальні та вищі навчальні заклади (факультети) на Кубані, в Сибіру, на Далекому Сході і т.д. Усе це потягло за собою відповідні наслідки. У період хрущовсько-брежнєвського правління кількість дітей, які навчалися рідною мовою, неухильно зменшувалась. Якщо у 1985—1986 навчальному році українською мовою в Україні навчалось 48,2% дітей, то у 1990—1991 навчальному році таких дітей зменшилось до 47,9%. Як бачимо, це становило менше половини усіх учнів. Натомість в Росії нічого подібного не спостерігалось. Там учні й батьки "не відмовлялись" від вивчення російської мови навіть тоді, коли вона не була їм рідною. Звичайно, в Росії ніхто не дбав і про школи мовою національних меншин. За п'ять років хвалені "перебудови" приріст кількості російськомовних учнів перевищив приріст україномовного контингенту в 2,7 рази. На Донбасі, в Криму, східних і південних областях України масово переводились на російську мову навчання не лише міські, а й сільські школи. Така ж тенденція спостерігалась і в країнах соціалістичного табору.¹⁸

Аналіз програм, підручників та посібників з української літератури як, зрештою, й з інших предметів, також показує, що їх зміст та ідейне спрямування суворо контролювались та релігійно вивчалися комуністичною Москвою та її прислужниками. "Новые направленные и дописанные программы по курсам украинской литературы акцентируют внимание преподавателей украинской литературы на необходимость вести решительную борьбу со всякими проявлениями буржуазной идеологии в украинской литературе, и особенно, против идеологии украинского буржуазного национализма и космополитизма; против враждебных марксизму-ленинизму теорий в литературе: "теорией единого потока", теории "безбуржуазности украинской нации", формализма, вульгарного социологизма, буржуазного объективизма и других ненаучных теорий...",¹⁹ — наголошувалось у зведеному звіті про роботу педагогічних інститутів за 1951—1952 навчальний рік.

На основі цих вимог та ідеологічних настанов відбувалося викривлення закономірностей національного літературного поступування, цілеспрямоване спотворення творчості того чи іншого письменника і т.д. Щоб переконатися в цьому, достатньо порівняти, скажімо, "Підручник історії української літератури" Ол.Дорошкевича (1924) та "Історію української літератури. Перша половина XIX століття" за ред. І.П. Скрипника (1980), "Українську радянську літературу" за ред. П.П. Кононенка та В.В. Фащенко (1979), інші підручники та посібники для середньої школи.

Характер запитань до того чи іншого підрозділу, відповідної теми у підручнику Ол.Дорошкевича націлює читача на пошукову роботу, спонукає до самостійного відкриття суті літературних явищ, до спостереження, аналізу і синтезу у ході роботи над художнім твором та вивченням монографічних тем. Скажімо, для систематизації знань про роман П.Куліша "Чорна рада" Ол.Дорошкевич подає такі запитання і завдання: Чи вдалося П.Кулішеві відтворити соціальну боротьбу й побут середини XVII ст.? На боці якого суспільного класу авторіві симпатії? Чим це можна довести й чим пояснити? Зробіть спостереження над мовою "Ч.Р."

Після вивчення оповідань Марка Вовчка маємо завдання вписати кілька характеристик дівчат і парубків, порівняти їх і вияснити, чи дійсно вони позбавлені індивідуальних рис.²⁰ Слід також наголосити, що за всього соціологічного, класового підходу автора до висвітлення історії української літератури, увесь методичний апарат підручника, його структура, добір матеріалу і способи його викладу значною мірою підпорядковані з'ясуванню національних особливостей того чи іншого твору, художньої спадщини письменника в цілому та літературного поступування загалом.

На його сторінках маємо стислі, але ґрунтовні огляди не лише літописів, "Слова о полку Ігоревім", творчості Г.Сковороди, Т.Шевченка, І.Франка, Лесі Українки, П.Тичини, а й О.Кониського, Б.Грінченка, М.Яцківа, Б.Легкого, В.Винничен-

ка, А.Кримського, О.Кандиби (Олександра Олесья), С.Черкасенка, Т.Осьмачки, М.Хвильового, В.Поліщука, В.Підмогильного, Г.Михайличенка та інших письменників.

Однак засилля комуністичної ідеології призвело до того, що формування цих основоположних підстав підготовки, написання підручників та посібників з української літератури для середньої і вищої школи було повністю перекреслене. Більше того, вони піддавались різкій критиці і заперечувались як вияви нехай і надуманого українського буржуазного націоналізму. Навіть тоді, коли в окремих з цих видань, як то, скажімо, "Основи теорії літератури. Вступ до літературознавства" П.Волинського (1967), "Теорія літератури. Посібник для вчителя" О.Бандури (1969) йшлося про національні особливості літератури, то вони носили декларативний характер, у них не знаходили розвитку ідеї попередніх учених, скажімо, того ж самого Ол.Дорошкевича.

Та було б помилковим думати, що в цей час за таких найжорстокіших обставин українська національна ідея в педагогіці загалом та методиці викладання української літератури зокрема не знайшла свого подальшого становлення і розвитку. Характерними в цьому плані є праці Г.Ващенко, М.Возняка, С.Сірополка, В.Сухомлинського, Є.Свявко, Ю.Ступака, М.Стельмаховича, матеріали Першого Українського Педагогічного Конгресу, який відбувся у Львові в 1935 році, тощо.

Вільні від більшовицької ідеології, українські педагоги, які працювали у вигнанні, створили непересічної ваги праці, розвинули і поглибили ідеї своїх попередників, надали українській національній ідеї в освіті та вихованні нового, ще глибшого змісту. Наголосимо тут з особливою силою: зміст, завдання національної освіти та виховання, їх мета полягали не лише у плеканні українських народних звичаїв та обрядів у суто побутовому їх розумінні, а й у розумінні історичному, соціальному, психологічному, морально-етичному і т.д. Однією з найважливіших рис національного характеру, яку необхідно формувати у нашої молоді, Г.Ващенко вважав любов до Батьківщини. Її зміст він пов'язував з любов'ю до свого народу, рідної природи, української історії та духовності, шанування кращих звичаїв нашого народу, умінням берегти свою національну честь і гідність, честь і славу України, самовіддано працювати для її добра, бути готовим боронити її від ворогів, а "коли цього потребуватимуть обставини, бути навіть готовим покласти за неї своє життя".²¹ Аналізуючи характер теоретичних пошуків та практичної діяльності українських педагогів у здійсненні цих завдань, Б.Ступарик вказує, що основні складові цих пошуків та діяльності становили вимоги 1) вивчення кожного предмета у найтісніших взаємозв'язках з наукою про людину й громадянство, а також 2) зосередження усіх українознавчих предметів довкола своєї програмної осі — українського народу і його культури з метою 3) пробудження в українській дитині національно-патріотичних чеснот, формування її національної свідомості, отже й як цілісної національно свідомої особистості.²²

Як приклад єдності такої теорії та практики дослідник подає виступ В.Пачовського на згаданому Першому Педагогічному Конгресі у Львові. Зазначивши додатні положення розроблених раніше програм, В.Пачовський, зокрема, наголосив на доконечній необхідності вивчати українську літературу як складову загальноєвропейської культури і таким чином захистити її від понижуючої ролі несамостійної літератури. Виходячи з того, що українці перебували на колоніальному становищі у складі інших держав, В.Пачовський настійно рекомендував уводити до програм твори вітчизняного письменства з яскраво вираженим державотворчим змістом. Вивчення літератури в такому разі має бути, як бачимо, підпорядковане, кажучи словами І.Франка, витворенню з величезної етнічної маси української нації, до того ж нації, свідомої своїх національних ідеалів, кінцевої мети свого національного поступування. Не косметичні заходи, не боязнь докорінної перебудови на цих підставах усієї літературної освіти, а рішучі зміни, введення до шкільних програм, насамперед, таких епохальних у нашій літературі творів, як публіцистичні статті І.Франка "По за межами можливого", "Що таке поступ?", "Одвертий лист до галицької української молоді", Т.Зіньківського "Молода Україна, її становище і шлях", пенталогія Б.Лепкого "Мазепа", роман-спогад Ю.Горліса-Горського "Холодний Яр" і т.д. потрібне сьогоднішній школі.

Маємо також зауважити, що і у підсоветській Україні, переживаючи обмеження, утиски і переслідування, національно свідомі педагоги шукали різних способів розвивати ідеї національної освіти і виховання, впроваджували їх у повсякденну практику освітньо-виховної роботи. Скажімо, книги В.Сухомлинського "Серце віддаю дітям", "Народження громадянина" дають усі підстави вважати їх подальшим розвитком ідей Г.Сковороди, Т.Шевченка, П.Куліша, П.Юркевича, Д.Чижевського та інших представників "філософії серця". І справа тут не лише у назвах, у наявності в них слова "серце". Усім своїм змістом праці В.Сухомлинського, як і праці названих його попередників, спрямовані на розуміння й усвідомлення виховниками національної природи психічного складу і духовного світу української дитини, на формування на цих підставах її життєвих принципів та ідеалів, дієвої її життєвої позиції. А ось як говорить В.Сухомлинський про емоційно-естетичне пізнання учнями ідей у процесі навчання та виховання: "Справжнє пізнання ідей (пізнання розумом і серцем, формування особистого ставлення до моральної істини, принципу) починається тоді, коли ви звертаєтесь до внутрішнього духовного світу своїх вихованців".²³ Тому основне завдання учителя на уроках літератури й історії він вбачав у розкритті перед свідомістю і серцем учня, насамперед, історії моралі. Само собою зрозуміло, що природу того світу, тієї моралі він розумів як українську, національну і проблемам їх формування присвятив усе своє свідоме життя.

У русло української національної ідеї спрямовували викладання національного письменства й праці Ю.Ступака "Виховне значення українського фольклору" (1960), Є.Сявко "Українська етнопедагогіка в її історичному розвитку" (1974), М.Стельмаховича "Народна педагогіка" (1985) та інші.

Як бачимо, в історії української школи та педагогіки проблемі вивчення української літератури як національної відводилось зовсім мало уваги. Вона то зовсім не викладалась у початкових закладах, то, як у підсоветській Україні, викладалась спотворено, тенденційно. Роки Національно-Визвольних Змагань стали тим часом, коли на ґрунті української національної ідеї було розроблено усю сукупність основоположних підстав національної літературної освіти. Ними передбачалось викладання української літератури 1) як історії української національної духовності, отже у якнайтісніших взаємозв'язках з народними звичаями, національною історією та культурою, 2) зміст такого викладання визначався українською національною ідеєю, яка розумілася не лише як формування національного характеру, національних ідеалів і національного світогляду загалом, а й як упровадження в практику навчання таких форм, методів і принципів навчання, які якнайповніше відповідають національній природі психічного складу і духовного світу учня, якнайповніше виражають їх і 3) скеровують усю роботу учителя і учня на організацію таких обставин, у яких найприроднішим чином відбувається розвиток і становлення національної сутності вихованця, тобто національної природи його світовідчуття, світосприйняття, світорозуміння, світовираження і світоутвердження, на основі чого й відбувається розвиток їх здібностей, формування життєвих принципів та ідеалів, дієвої життєвої позиції, національних типів взаємозв'язків людини з навколишнім світом. Цими ідеалами була перейнята передова національна педагогічна думка від найдавніших часів до нашого сьогодення, що й забезпечило їй життєздатність навіть за найскладніших обставин, включаючи й комуністичну всевладність та її панування у всіх сферах життя людини й суспільства.

Посилання

- ¹ Докладно про цей циркуляр читай: Яременко Василь. Архівні документи Валуєвського циркуляра 1863 року та їх сприйняття // Яременко Василь "...Літератури дивна течія..." (Праці 2001—2010 років). — К., 2011. — С.319—349.
- ² Усі дані подано за книгою: Іванишин Василь, Радевич-Винницький Ярослав. Мова і нація. Тези про місце і роль мови в національному відродженні України. — Дрогобич, 1992. — С.20—21.
- ³ Міхновський Микола. Справа української інтелігенції в програмі Української народної партії (фрагмент) // Міхновський Микола. Самостійна Україна. — К., 2002. — С.47.
- ⁴ Там само.
- ⁵ Ющишин І. Рідна мова в рідній школі // Учитель. — 1910. — Ч.15—16. — С.229.
- ⁶ Духнович Олександр. Народная педагогія (фрагмент) // Духнович Олександр. Твори. — Ужгород, 1993. — С.205.
- ⁷ Див.: Писання Трохима Зінківського / Зредаг. В.Чайченко. — Львів, 1896. — Кн.2. — С.106.
- ⁸ Про розуміння О.Потебнею та іншими вченими цієї проблеми докладніше див.: Гринів Олег. Українська націоналія: ХІХ — початок ХХ століття. — Львів, 2005. — С.69—77.
- ⁹ Потебня А.А. Язык и народность // Потебня А.А. Мысль и язык. Изд. пятое, пересмотренное и исправленное, с вводной статьей В.И. Харциева. — Х., 1926. — С.190.
- ¹⁰ Див. про це докладніше у кн.: Ступарик Б.М. Національна школа: витоки, становлення. — К., 1998. — С.85—204.
- ¹¹ Островський В. Національне виховання // Вільна Українська Школа. — 1918—1919. — №3. — С.139.
- ¹² Островський В. Національне виховання. — С.140—141.
- ¹³ Невеселий І. Для себе й через себе // Вільна Українська Школа. — 1918—1919. — №8-9. — С.75—76.
- ¹⁴ Сивокінь Г.М. Одвічний діалог. Українська література і її читач від давнини до сьогодні. — К., 1984. — С.153—165.
- ¹⁵ Шелухин Сергій. Значіння рідної мови для народності й творчості. — У Києві, 1911. — С.20—21.
- ¹⁶ Мамонтів Яків. Сучасні проблеми педагогічної творчості. Частина перша. Педагог як мистець. — Х., 1922. — С.11—12.
- ¹⁷ Мамонтів Яків. Сучасні проблеми педагогічної творчості. Частина перша. Педагог як мистець. — Х., 1922. — С.11—12. — С.33.
- ¹⁸ Усі дані подано за книгою: Іванишин Василь, Радевич-Винницький Ярослав. Мова і нація. Тези про місце і роль мови в національному відродженні України. — С.22, 32.
- ¹⁹ Цитую за книгою: Коротеєва-Камінська В.О. Викладання української мови та українознавства у вищих навчальних закладах (історичний аспект). — К., 2006. — С.132.
- ²⁰ Дорошкевич Ол. Підручник історії української літератури. — Харків-Київ, 1924. — С.102, 140.
- ²¹ Ващенко Григорій. Виховання волі і характеру. — К., 1999. — С.264.
- ²² Ступарик Б.М. Національна школа: витоки, становлення. — С.232—233.
- ²³ Сухомлинський В.О. Вибрані твори: У 5-и томах. — К., 1996. — Т.3. — С.511.

В статье анализируются особенности становления и развития национальной идеи в украинской педагогической мысли XIX—XX столетий, указывается на ее значение для формирования национальных оснований изучения украинской литературы в современной школе.

Ключевые слова: нація, ідея, школа, опыт, методика.

In this article have done analysis particulars development and progress of national idea in Ukrainian pedagogical thought XIX—XX centuries, indicate it importance for forming national base of learning Ukrainian literature in modern school.

Key words: nation, idea, school, experiment, methodic.